

Els ensenyaments artístics: una mirada a través de la formació del professorat

Roser Juanola Terradellas

ls estudis artístics a les comarques gironines són un referent important per a la història de l'educació artística del nostre país, una història sobre la qual s'ha començat a publicar en aquests últims quinze anys, en part arran del desenvolupament de diverses recer-

ques relacionades amb aquest camp i també per la celebració biennal d'unes jornades que porten aquest mateix nom. Precisament, el darrer mes de novembre se'n va celebrar la quarta edició a Girona(1), al Centre Cultural de la Mercè, i es van dedicar sobretot als llibres de text i als materials didàctics, fet que va permetre mostrar davant dels estudiosos l'interessant fons antic de l'escola de mestres: un fons que permet un seguiment minuciós de la tasca pedagògica realitzada al llarg de la història.

Però el tema dels estudis artístics no és d'interès només per als investigadors de l'àrea, sinó que, d'una manera o altra, interessa força gent. És per això que hem pensat que fóra bo publicar-ne un monogràfic que ajudés a divulgar algunes qüestions sobre el desenvolupament dels esmentats estudis i que, altrament, posés de manifest que aquests tenen importància, tradició i identitat a les comarques gironines. Per tenir un convenciment de tot això ens cal potser disposar d'estudis que ens ajudin a ampliar la mirada cap a moments històrics anteriors que, tot i la seva llunyania, presenten tendències i inquietuds més estimulants i innovadores.

A Girona, sigui per la seva situació geogràfica, que propicia les influències europees, sigui per les seves bones

comunicacions amb Barcelona i pel tarannà inquiet dels ensenyants de les diverses matèries, incloent-hi les artístiques, el professorat ha estat al dia i ha conegut les tendències i les publicacions més actuals. Així, en el seu moment van incorporar a l'ensenyament les renovacions que proposava l'Escola Nova(2) com a màxim exponent d'innovació educativa europea.

Cal destacar un dels gironins més significatius en aquest camp, el professor Cassià Costal(3) (1876-1937), director de la Normal. Aquest pedagog, molt influenciat per les teories naturalistes rousseaunianes i la ILE (Institución Libre de Enseñanza), va impartir l'assignatura de treballs manuals, i va impulsar també els berenars pedagògics, que eren cursos de formació del professorat destinats a la renovació dels ensenyaments artístics.

També cal considerar altres influències més recents que han entrat per via de les escoles d'estiu o bé per cursos de formació, intercanvis, o per la preocupació d'alguns municipis que s'impliquen en projectes com a ciutats educadores, que vénen a ser uns fòrums de debat sobre els diferents àmbits educatius.

Un intent de classificació dels ensenyaments artístics

És corrent tenir poca informació de tot el que fa referència als temes d'educació artística, i sovint es tendeix a posar-ho tot en un mateix sac, com si no existís un marc de classificació com hi ha en altres camps. L'àrea artística està també organitzada, encara que potser de manera menys jeràrquica. Malgrat tot, però, s'hi poden distingir nivells de diferenciació, d'especialització i de titulació des de temps molt llunyans.

Així veí, Vinyet

Rosa Sensat amb les seves alumnes, que realitzen en una pissarra contínua diferents tipus de flors.

Val a dir que per donar una visió actual dels ensenyaments artístics s'han de tenir en compte diversos punts de mira i oferir vincles amb totes les problemàtiques socials. Per tant, hem de parlar de les aportacions recíproques de l'educació artística i l'educació ambiental, l'educació multicultural, els estudis de gènere, els valors, l'educació emocional, etc. També cal tenir presents els diferents àmbits d'incidència; així, veiem que, a part dels públics escolars, els centres culturals dediquen cada vegada més atenció a diversos col·lectius. Actualment, per exemple, s'ofereixen ensenyaments artístics destinats a les famílies, o des del museu s'endeguen programes dedicats als barris, als presidaris, als invidents o a la gent gran, entre d'altres.

Malgrat que sempre ha estat polèmic establir una divisió en les arts i els ensenyaments artístics, a grans trets podríem diferenciar algunes categories com les següents, que es mourien entre l'educació formal i no formal:

1) Els estudis enfocats cap a la pràctica professional dels artistes dedicats a les arts visuals, a les arts aplicades i al disseny. Els trobem en escoles i facultats d'art, i s'encarreguen de donar als alumnes una formació teòrica i preparar-los per a unes pràctiques basades en projectes.

2) Els que s'inclouen dins els estudis de la filosofia (àmbit de l'estètica) i els de la història (àmbit de la història de l'art), més enfocats a coneixements conceptuals que no pas a les pràctiques artístiques. Aquests estudis estan incorporats en les diferents facultats d'humanitats.

3) Els estudis que relacionen els coneixements artístics amb el seu ensenyament i aprenentatge, és a dir, la didàctica orientada a la formació del professorat que guiarà una educació per a la llar d'infants, l'etapa infantil, primària, secundària i batxillerat. També té incidència en altres àmbits, com l'educació especial, multicultural, etc.

4) Els que s'integren dins l'educació formal o reglada, els quals vetllen perquè no manqui la cultura artística i visual dins la desitjada educació integral. Com en tots els altres camps del saber, aquests coneixements cal incorporar-los des dels primers moments per anar fent un desenvolupament gradual en tota l'escolaritat obligatòria.

5) En l'àmbit d'educació no formal, hi ha estudis que proporcionen coneixements artístics específics de manera no reglada. Aquest és el cas de les escoles de pintura, de gravat, o dels centres on s'imparteixen cursos de qualsevol especialitat artística sense l'objectiu d'obtenir una titulació. Aquestes activitats, sovint organitzades per ajuntaments, presons, hospitals, museus, arxius o centres afins, són cada vegada més abundants, i l'oferta que proporcionen fa també una important funció social de difusió de les arts.

Pel que fa als estudis que s'ocupen de la formació de la pràctica professional dels artistes, primerament caldria plantejar-se què entenem per artista avui dia, ja que el terme s'ha ampliat molt i no solament fa referència, per exemple, a un pintor o un escultor. Els ensenyaments artístics estan plenament integrats en el camp industrial (disseny gràfic, industrial, etc.), en l'arquitectura, el cinema i les noves tecnologies. Però, malgrat que aquestes noves disciplines estan en auge, conviuen i s'interrelacionen amb la formació dels llenguatges tradicionals de dibuix, pintura i escultura.

En aquest sentit, i en el marc de l'ensenyament públic, cal esmentar la funció que ha fet l'Escola de Dibuix de Girona, que durant molts anys ha acollit públic de diferents edats i ha mantingut l'interès per l'art, orientant l'alumnat cap a carreres artístiques o bé consolidant una formació lliure i personal, cosa que ha estat ja àmpliament estudiada per Perpinyà(4) i més tard per Marquès(5) (1990). Una

Angeleta Ferrer Sensat, filla de Rosa Sensat, elaborant amb pedres una flor.

funció semblant han fet escoles d'arts i oficis com la de Figueres i d'una manera més remarcable la d'Olot.

Per anar d'acord amb les demandes socials del temps, i en paral·lel amb el desenvolupament de la nostra universitat, caldria impulsar més la formació professional de les arts per no quedar-se enrere en comparació amb les altres formacions. Ara per ara ens esperona el projecte de la creació de la Facultat de Belles Arts de la UdG, que esperem veure en un futur immediat per completar els *ensenyaments artístics universitaris*.

Pel que fa al segon apartat, cal dir que la divisió dels estudis de filosofia i lletres és relativament recent, i ha donat lloc a diferents carreres com la llicenciatura d'història de l'art, la de filosofia, la d'història, etc. La UdG, des del seu inici, ha apostat per aquests estudis, que, a part de les corresponents llicenciatures, ofereixen activitats i formacions paral·leles. Destacarem, per exemple, la creació a partir del 1998 del màster de patrimoni cultural, el màster de crítica d'art i comunicació, així com la Càtedra de Filosofia Ferrater i Mora, nascuda ja els primers anys de la UdG, i la Càtedra d'Art Contemporani, més recent. Caldria encara incorporar-hi altres disciplines com antropologia de l'art, psicologia de l'art, etc., que completarien el ventall d'estudis procedents de les ciències estètiques.

Com que no és pretensió d'aquest article debatre a fons aquests temes, sinó presentar una situació general de la qüestió, ens centrarem més en el tercer i quart apartats, que fan referència a l'educació formal en la doble vessant dels nivells escolars i els de la formació del professorat.

Els estudis que s'ocupen de la formació del professorat han estat els més estudiats, cosa molt comprensible perquè també han servit de punt d'orientació per centrar els aprenentatges escolars que corresponien a cada nivell, així com les seves metodologies.

Tal com hem dit, a Girona tenim un important fons de documentació —de més de 150 anys d'antiguitat— sobre tots aquests àmbits educatius, el qual mostra que des de sempre hi ha hagut una persistent preocupació per la formació artística dels futurs mestres i ens permet fer un seguiment dels programes de formació del professorat de l'escola de mestres. A partir de l'any passat, disposem d'un important estudi fet per Mercadal(6) que aporta molta informació i dóna lloc a poder-lo continuar amb altres estudis.

L'educació artística reglada ha rebut diferents noms al llarg de la història de l'educació escolar: educació estètica, realitzacions, educació de la sensibilitat, dibuix artístic, etc., i les funcions que ha desenvolupat també han estat diverses; actualment, dins el nom d'*educació artística* trobem una formació cultural sobretot enfocada cap a les arts musicals i visuals. Encara que sembli sorprenent, aquests aprenentatges s'inicien ja en els primers anys de vida de tots els nens i nenes i, per tant, podem parlar d'una educació artística a l'escola bressol i a les etapes infantil, primària, secundària i universitària. A partir de l'última reforma educativa, aquesta disciplina s'ha estructurat segons uns continguts obligatoris i amb un disseny curricular paral·lel al de les altres àrees, i té, a més de la *responsabilitat de proporcionar habilitats i destreses i valors*, la de transmetre conceptes culturals, és a dir, que proporciona una formació teoricopràctica.

Si bé el paper dels estudis artístics dins l'educació integral és imprescindible, cal dir que el seu estatus ha sofert moltes oscil·lacions: notori en alguns moments —que corresponen a etapes d'ideologia progressista— i feble en d'altres —que corresponen a etapes més conservadores, durant les quals han sigut relegats amb una disminució horària i una retallada de professorat—. De l'estudi de Mercadal (2000), se'n pot desprendre que hi ha una relació directa entre l'ampliació horària i determinats moments polítics. Per exemple, durant la Segona República s'instaurà el pla experimental, i els estudis artístics assoliren una cota molt alta de rellevància.

Finalment, i seguint la classificació inicial dels estudis artístics, caldria remarcar els ensenyaments en àmbits no formals. Per entendre la seva importància, a part de les circumstàncies en què s'han desenvolupat els ensenyaments artístics cal considerar també algunes de les seves

peculiaritats intrínseques, que els han suposat desavantatges respecte a d'altres disciplines. Per exemple, cal valorar el fet que no són uns aprenentatges ni fàcils ni breus, sinó que necessiten una llarga formació que cal iniciar de bon principi i també exigeixen un nivell rigorós de preparació per part del professorat que els ha d'impartir. Per tot plegat, els ensenyaments artístics en l'àmbit de l'educació formal han estat sempre molt lligats als àmbits de l'educació no formal, és a dir, que sovint ha calgut completar la formació en hores extraescolars. Per això, doncs, és tan important l'aparició de centres públics i privats que s'han ocupat de completar l'educació artística, i en cap cas es poden desvincular de l'educació formal.

En el sector de l'ensenyament privat a les comarques gironines hi ha hagut importants iniciatives pedagògiques. Mercadal ho recull en una entrevista a Pere Vila, en la qual ens diu: «Girona compta tot primer amb l'acadèmia de dibuix i pintura de Jaume Pontí Martí i després amb la de Josep Aguilera (Salt, 1882 –Barcelona, 1955), dibuixant que recrea amb el seu llapis una Girona lírica i espectral. A redós de la seva escola, la primera que treballa a la ciutat amb model nua, neix l'any 1918 l'entitat Amics de les Arts, que promou diverses activitats i culmina la seva trajectòria l'any 1930 amb la inauguració d'un monument a Fidel Aguilar als jardins de la Devesa. Després de la guerra, l'ensenyament de les arts plàstiques continua a l'Escola Municipal, dirigida per Joan Carrera i Dellunder, i s'imparteix també en nombrosos tallers particulars, com el de Juan Orihuel i, més tard, els d'Isidre Vicens i de Domènech Fita» (Mercadal, 2000:357). Tan-

mateix, es podrien esmentar molts altres centres, tant de Girona com de les comarques, que han proporcionat una educació artística encarada a un ofici o bé que ha servit com a cultura en el lleure.

De la formació de mestres a l'educació infantil i primària

Els ensenyaments artístics dins la formació del professorat han tingut una funció clau: en ocasions han estat un puntal bàsic dins l'educació integral, en altres han adquirit un caire més lúdic i social, en altres han servit per integrar-se en el món laboral, etc. Tot i que el seu significat ha anat variant segons les polítiques educatives i evidentment segons la formació dels ensenyants, sempre han merescut un paper reconegut.

Durant molt de temps l'educació artística ha estat una de les matèries que ha manifestat la seva preocupació per valors com la sensibilitat, la pluralitat d'idees, el respecte per les diferències, etc. De la mateixa manera, també ha tingut en compte l'educació emocional, ara tan en auge però fins fa ben poc tan deixada de banda, llevat de poques excepcions, com ara les classes artístiques. Tanmateix, no es pot deixar de dir que, malgrat que se'ls reconeguin tots aquests valors, en el moment present –marcat per la societat de la informació i de la comunicació, segons els sociòlegs– els ensenyaments artístics tenen un tractament massa sectari, relegat a unes quantes habilitats i a uns mínims coneixements de cultura artística; malgrat que en els nous dissenys curriculars d'educació infantil,

primària i secundària es reconegui el seu paper cognitiu, costa molt que se superin, tant per part dels responsables polítics com dels mateixos ensenyants, els prejudicis creats en etapes anteriors.

Això fa que, ara com ara, no estiguem a l'altura de les exigències socials, tal com ho havíem estat en altres moments, i que no seguim la mateixa orientació d'altres països que valoren el desenvolupament creatiu des de les arts com des de les ciències i des de totes les humanitats. La tendència doncs, és considerar –equivocadament– que aquesta formació és elitista i poc pragmàtica, motiu pel qual ha de suportar continuades retallades en els currículums.

La formació del professorat ha estat diferenciada fins fa poc per una

Lliçó de pràctica domèstica al menjador de l'Escola Montessori.

separació de les matèries artístiques, que eren sobretot dibuix (artístic i tècnic) i treballs manuals. L'educació estètica en general no s'ha tractat adequadament, i la història de la cultura artística ha quedat fragmentada en diferents parcel·les a la carrera.

Potser a causa que, tant a l'etapa infantil com a la primària, les escoles no tenen professorat especialitzat i per tant els falta assessorament, els mestres han tendit a adoptar la mateixa divisió de matèries que varen rebre en la formació del professorat. S'ha creat doncs, sobretot per part de l'ensenyament primari, un desfàs en relació amb els models educatius actuals, que s'orienten cap a uns coneixements globals i ajunten moltes disciplines i camps del saber afins. Així veiem que les noves tendències vetllen per orientar tota la cultura visual que ens envolta i l'ensenyament integra el patrimoni artístic de les nostres ciutats i museus. Es procura que tots siguem capaços d'interpretar i expressar les idees i els sentiments en diferents llenguatges artístics, i a la vegada, mitjançant les pràctiques de tècniques artístiques, s'intenta que l'alumnat adquireixi una expressió personal i creativa.

Si bé podem dir que tenim estudiada la formació dels mestres de les comarques gironines, no podem afirmar el mateix de la repercussió directa d'aquests ensenyaments a l'educació infantil i primària. En tenim informació aïllada i notícies disperses, però no estudis ni recerques sistemàtiques. Sense voler caure en el pessimisme, però en un intent de donar una visió crítica d'aquesta última reforma educativa, cal dir que el nivell de formació d'aquesta àrea en les etapes esmentades és molt desigual segons les esco-

les, encara que per primera vegada els continguts siguin obligatoris per a tothom. Com que s'ha dedicat a aquestes disciplines molt poca atenció horària, sobretot durant l'etapa de primària, s'ha generat una crisi polaritzada en dues situacions molt extremes. Per una banda algunes escoles, conscients del problema, s'hi han dedicat enèrgicament i han fet projectes molt personals i creatius, que han obtingut molts bons resultats. Tenim exemples molt interessants de centres que demanen ajudes i participació ciutadana i preparen projectes interdisciplinaris en els quals es connecta amb els museus, els artistes, se sol·liciten assessoraments als departaments de didàctica de l'art de les universitats i, en resum, s'aconsegueix un engrescament i il·lusió que supera l'estricta obligatorietat. Per altra banda, i val a dir que potser d'una manera més generalitzada, algunes escoles cauen en un ensopiment i rutina emparats en la falta de preparació del professorat, que, sota el pretext que no en són experts, no troben camins per donar als alumnes els nivells adequats. D'aquesta manera, s'entra en un parany en el qual bona part de l'alumnat deixa de rebre coneixements bàsics en una etapa que és fonamental per a la seva futura preparació, tant si es volen encaminar cap a carreres artístiques com si no.

Però a l'hora de valorar com estan l'educació infantil i la primària a les escoles gironines, hem de fer-ho en dos apartats diferenciats, perquè responen a dues realitats ben diferents. Aquesta última ha heretat usos i maneres de fer inadequats, inconvenients als quals cal afegir una interpretació dispersa dels programes. El treball resultant, doncs, tal com hem dit, és molt desigual segons la formació dels responsables dels centres. Actualment la important tasca feta en relació amb els departaments d'art dels museus, que vinculen el fet artístic en el present i en el passat, ha ajudat molt a proposar criteris sòlids i a crear projectes interessants. L'educació infantil, per la seva banda, té una trajectòria molt diferent, perquè el seu reconeixement oficial com a especialitat data només dels anys vuitanta. Per tant, s'ha creat una formació basada ja en unes necessitats específiques que ha buscat metodologies innovadores, i s'han invertit molts esforços en la formació del professorat. Els corrents innovadors d'Europa sempre han arribat puntualment, i també les innovacions del grup d'escoles de Reggio Emilia (1991), de la mateixa manera que les influències anglosaxones, decisives per a la innovació educativa actual. M'atreveria a dir que és un fet reconegut majoritàriament que els ensenyaments artístics de l'etapa infantil a les comarques gironines gaudeixen d'un prestigi reconegut i tenen una identitat envejable. Tot i així, l'etapa de primària arrossega moltes influències

ARXIU J. VERRIÉ

L'ART A L'ESCOLA

L'ensenyança del dibuix en l'escola, és cosa molt distinta de la que deu donar-se en una acadèmia de belles arts. Més fins fa ben poc, en què'l dibuix no havia sigut considerat com un medi educatiu, l'ensenyança d'eil, en l'escola, era la mateixa que en l'acadèmia. Se donava al noi un procediment, una manera fixa, invariable de interpretar les formes naturals. El medis usuals eren els lliamentables quaderns de dibuix i les làmines, i en un grau superior la còpia del gaix. És a dir, en els dos casos quelcom de interposat entre el noi i la realitat.

Una pàgina del llibre *Notes sobre Art* de Joaquim Torres-Garcia.

que provenen d'una determinada formació del professorat, com la divisió de dibuix i els treballs manuals i una tendència a una formació per gèneres: un tipus de treballs es consideren propis de la formació femenina i uns altres de més tècnics, propis dels nens. Aquests enfocaments, tan superats i ja desterrats en els moments polítics de la segona república, varen reaparèixer en els anys del franquisme i han deixat una empremta difícil d'esborrar, perquè és la formació rebuda per la majoria d'educadors en exercici.

Tot allò que caldria recuperar per a una renovació pedagògica

De tot el recorregut de llums i ombres que han travessat els ensenyaments artístics, fóra bo valorar aquells aspectes que hi han estat singulars i que ens caldria recuperar, no per tornar al passat, sinó per adequar-los a la realitat actual. Quan pensem en possibilitats de millora, hem d'admetre que moltes de les precarietats que ara pateixen els ensenyaments artístics tenen solució: tan sols calen polítiques decidides i creatives que obrin nous camins i que incorporin allò que ja tenien en els seus bons moments i li donin el caire que correspon als nostres temps.

A fi de treure conclusions dels estudis històrics i a tall d'exemple, podríem dir que l'esperit de la renovació pedagògica que es va portar a terme en el període de la República va ser de molta qualitat. Es va vetllar per les condicions dels edificis, el sentit estètic era present en tot i era també un element clau de la formació, i es potenciava la relació amb el medi i la lliure expressió, així com la valoració del patrimoni artístic. La formació dels mestres en ensenyaments artístics (tant inicial com contínua) va gaudir d'un gran respecte, i la seva formació pràctica va ser exemplar. Seria desitjable que ara que s'està reivindicant la llicenciatura en els estudis de mestre —qüestió en què arrosseguem un notable endarreriment respecte d'altres països europeus— i s'han aprovat els estudis de belles arts a la UdG, s'aprofités aquesta conjuntura, que no tenen totes les universitats, per fer una oferta progressista i d'acord amb les necessitats socials. D'aquesta manera es podria considerar la possibilitat de solucionar la formació d'un professorat expert en ensenyaments artístics, satisfent així la insistent demanda dels ensenyants tant d'infantil com de primària, secundària, universitaris, i de diferents col·lectius que proposen noves titulacions en relació amb els ensenyaments artístics i l'educació.

Per altra banda, caldria poder fomentar més recerca en aquests àmbits i poder disposar de documents, per exemple biografies o diaris de mestres, com ara l'estudi sobre el mestre Antoni Balmanya i Ros(7), en el qual, a part de les moltes informacions d'un mestratge interessant, també hem vist la seva preocupació pels ensenyaments artístics. Al mateix temps, s'hauria de fer una tasca de recuperació i divulgació d'arxius tan destacables com el de Jordi Verrier(8) al qual agraïm profundament la seva generositat i dedicació, que ens ha permès d'analitzar moltes de les dades que han servit per ampliar els nostres coneixements en aquest camp.

Si es poguessin vertebrar tots els elements que hem anat analitzant, no es trencaria la lògica que fa possible que un sistema educatiu sigui coherent i s'hi reflecteixin totes les cultures, totes les edats i tots els interessos socials. També s'evitaria que la recerca i la docència anessin per camins diferents sense cap mena de connexió.

Roser Juanola Terradellas és professora de la Unitat de Didàctica de l'Art de la Facultat de Ciències de l'Educació de la UdG.

Notes

- 1.- Es poden consultar els llibres d'actes editats pel servei de publicacions de la UB els anys 2000, 1998, 1996 i 1994.
- 2.- Aquest corrent parteix d'autors com Fröebel (1782-1852), que aporta un coneixement sensorial als ensenyaments artístics; Decroly (1871-1932), que tracta la capacitat d'observació i expressió; o Dewey (1859-1952), que estudia l'aprenentatge en el procés de treball. També es va implantar el mètode Montessori (1870-1952), que fomentava un nou mètode d'educació infantil. I sobretot es té molt en compte el mestratge de Freinet (1896-1966), que va obrir un camí al dibuix lliure i a la comunicació que permet una nova relació entre nens i adults.
- 3.- CLARA, J.; CORNELLÀ, P.; PUIGBERT, J. (1995). *La Normal de Girona. 150 anys d'història (1844-1994)*. Publicacions UdG.
- 4.- Treball inèdit elaborat amb motiu de la tesina de llicenciatura presentada a la Facultat de Belles Arts de Barcelona (sense data i elaborat entre els anys setanta i vuitanta).
- 5.- MARQUÈS, S. (1990). *De l'Escola municipal de dibuix a l'escola de Belles Arts de Girona*. Ajuntament de Girona.
- 6.- MERCADAL, M. *Els primers 125 anys d'ensenyaments artístics a l'Escola de Magisteri de Girona (1844-1970). Una aproximació a la nostra identitat cultural*. Tesi doctoral dirigida per la Unitat de Didàctica de l'Art de la Facultat de Ciències de l'Educació de UdG, presentada el juny de 2000.
- 7.- Vegeu l'estudi realitzat per PUJOL, D. (1992), *El mestre Antoni Balmanya i Ros. Un iniciador de la renovació pedagògica a Catalunya*. Publicacions de l'Ajuntament d'Espolla.
- 8.- Jordi Verrier va ocupar el càrrec d'assessor en el departament d'ensenyament durant els primers anys de creació de la Generalitat. Procedent d'una família de grans inquietuds culturals, ha recollit interessants informacions relacionades amb diferents temes i d'un especial interès per a l'educació general i artística.